

До питання розвитку театрального мистецтва Чернігівщини

У статті розглядається історія становлення театрального мистецтва на Чернігівщині та її висвітлення у виданні "Література та культура Полісся".

Ключові слова: театрально-музичне мистецтво, корифеї театру, феномен творчості.

В статье рассматривается история становления театрального искусства Черниговщины и ее освещение в издании "Литература и культура Полесья".

Ключевые слова: театрально-музыкальное искусство, корифеи театра, феномен творчества.

In the article the histories of becoming of dramatic art on Chernigov, in particular edition "Literature and culture of Poles`ya".

Key words: scientific edition, theatrically-musical art, leading light of theater, phenomenon of creation.

Історія мистецьких подій, як і будь-яке художнє явище, невіддільна від тих суспільно-політичних реалій, в яких вони відбуваються, в першу чергу це стосується театру.

Театральне мистецтво України своїми витокami сягає глибокої давнини, коли воно проявлялося в народних іграх, танцях, піснях та обрядах. З XI ст. відомі театрально-вистави скоморохів. В епоху Київської Русі елементи театру були в церковних обрядах. Про це свідчать фрески Софіївського собору в Києві. Театр в усі часи був для народу великою цінністю, яка мала надзвичайне моральне, культурне і громадське значення. Він був школою життя, у якій на основі тисячолітнього досвіду сконцентровані найважливіші гуманістичні проблеми буття людини.

У сучасних дослідженнях розглядаються як концептуальні питання історичного розвитку українського театру, так і окремі аспекти його регіонального становлення.

З культурою Лівобережної України нерозривно пов'язане самобутнє театральнo-музичне мистецтво Чернігівщини. Етапи становлення театру цього регіону привертають увагу істориків театру, культури, краєзнавців.

Значну роль у дослідженні проблем розвитку театру відіграють періодичні наукові видання, серед яких помітно вирізняється збірник "Література та культура Полісся". Випуски видання включають розвідки Г. Самойленка, С. Кафтанової, А. Гладішевої, Д. Нитченка, Ф. Проценка, Т. Михальчук та ін., присвячені театральному мистецтву Чернігівщини.

Зокрема, у статті Г. Самойленка "Музично-театральне мистецтво на Чернігівщині у другій половині XVII–XVIII ст." узагальнено багаторічні дослідження автора в галузі розвитку українського театру. Автор досліджує етапи зародження і становлення музично-театрального мистецтва регіону і Ніжина зокрема, визначає роль усної народної творчості, звичаїв, обрядів у розвитку театру: "У другій половині XVII–XVIII ст. отримує подальший розвиток театральне мистецтво, яке було закладене ще в далекому минулому в народному середовищі. На ярмаркових площах Ніжина, Чернігова та інших міст зводились балагани в яких розігрувалися вистави на різні теми. Своєрідність цього дійства полягала у тому, що вистави проходили на спеціальній сцені і актори та глядачі були уже відокремлені одне від одного. Вхід до балагану був платний. Це був своєрідний прообраз театру" [1, с. 233].

Разом з тим стаття містить маловідомі факти, пов'язані з розвитком театрального мистецтва міста Ніжина: "У храмові свята на площах, ярмаркових майданах розігрувалися вистави народного театру, в репертуарі якого були п'єси "Цар Максиміліан" ("Трон"), "Цар Ірод". Ці народні вистави були досить поширені в Україні у XVIII ст. У кінці XVII ст. – на початку XVIII ст. набула популярності народна драма "Човен" (інші назви "Шлюпка", "Шайка розбійників", "Чорний ворон", "Отаман", "Єрмак") [Там само].

Посилаючись на архівні джерела, матеріали періодики тих років, дослідник подає детальний опис архітектури театру, названого вертепом, а також визначає його художню специфіку: "У XVII ст. у театральному житті з'являється вертеп, ляльковий театр. На Чернігівщині були добре відомі Сокиринський (Галаганівський), Батуринський і Новгород-Сіверський вертепи. Їх своєрідність полягає у тому, що діалогічний текст вистави насичувався піснями, які виконували сольо чи хором" [1, с. 233].

У 1633 р. було відкрито Києво-Братську колегію – з 1701 р. Києво-Могилянську академію. Прагнучи поєднати традиції слов'янського православ'я з латинськими традиціями католицького Заходу та

взявши за взірець єзуїтські школи, викладачі цього навчального закладу були носіями вітчизняної науки і культури. Шкільна література і театр розвивали античні, західноєвропейські та національні художні традиції. Видатні філософи і письменники Григорій Сковорода, Феофан Прокопович, Митрофан Довгалевський, композитори Дмитро Бортнянський та Максим Березовський внесли величезний вклад у розвиток цих традицій. У спектаклях українського шкільного театру головна драматична дія драми великоднього та різдвяного циклів переривалась інтермедіями та інтерлюдіями – коротенькими сценками з народного побуту, часто гостросюжетного змісту та локально забарвленої міжнародної сюжетики: мандрівні анекдоти, фаблію та новели. Технічне забезпечення вистави залежало від матеріальних можливостей тієї школи, де відбувалось дійство.

У становленні театрального мистецтва Чернігівщини шкільні театри відігравали важливу роль: "Першоосновою для шкільного театру були декламація та діалоги. Для них використовували вірші, опубліковані письменниками Чернігова Л. Барановичем "Верши на Воскресение Христово" (опубл. 1674), Д. Тупталом "Стихи на страсти Господни" (70–90-ті рр. XVIII ст.) та ін.". Дослідник зазначає, що шкільний театр діяв у Чернігівському колеґіумі. У переважній більшості навчальних закладів ставили п'єсу "Алексей человек Божий". В день святого Успіння могли виконувати п'єсу Д. Туптала "Комедия на успение Богородици", а на Різдво – його "Комедию на Рождество Христово" [1, с. 234].

Помітним явищем українського сценічного мистецтва стало формування гетьманського театру. У XVII ст. змінюється світське життя козацької старшини та гетьманського оточення. Тому в них виявляється потяг уже не до народного мистецтва, а до придворного, на західноєвропейський зразок, популярного в петербурзькому оточенні царя. В таких умовах народжувався гетьманський придворний театр.

Перші спроби організації такого театру здійснені гетьманом Іваном Мазепою, який був знайомий із західноєвропейським мистецтвом. Важливу роль у розвитку театру відігравав останній гетьман України Кирило Розумовський: "Першою виставою у палаці К. Розумовського стала опера французькою мовою "Ізюмський ярмарок", показана у грудні 1761 р. Значну роль у становленні театру К. Розумовського у 1753–1763 рр. відіграв відомий український музикант А. Н. Рачинський. Вистави оформляв художник Григорій Андрійович Стеценко, який народився у Ромнах і довгий час служив у Розумовських" [1, с. 235].

Особливою сторінкою становлення українського театру стає історія зародження кріпацького театру. Його утворення припадає на

останню третину XVIII ст. Зазвичай він влаштовувався в садибах вельмож та поміщиків, акторами ставали талановитий кріпосний люд. Найвидатнішим кріпацьким театром був театр Дмитра Ширая у селі Спиридонова Буда на Новозибківщині, у якому було близько 200 талановитих кріпаків. В театрі була оперна і балетна трупа, хор і оркестр. Серед вистав – комічна опера "Школа ревнивих" (муз. А. Сальєрі) К. Маццали, балет "Венера і Адоніс" (муз. Лефара) та ін. Від інших поміщицьких театрів колектив Д. Ширая відрізняється тим, що він гастролював, виїздив у інші міста, зокрема у 1801 р. у Київ.

Наприкінці XVIII ст. з'явилися мандрівні театральні трупи, які виступали в Чернігові, Ніжині, Новгороді-Сіверському, Борзні, Глухові та інших містах. Як свідчать архівні джерела, цілковито українських труп не було, були тільки польські або російські, до складу яких входило багато акторів українців [1, с. 235].

Театрально-музичне життя XVIII–XIX ст. Чернігівщини відзначалось жанровим розмаїттям і глибиною проблематики.

Цікавим явищем у театральному житті регіону став аматорський театр Новгород-Сіверського під керівництвом А. А. Ассінга, який переріс у професійний завдяки діяльності відомого актора І. М. Уралова. Архівні матеріали дозволяють заповнити окремі лакуни, дозволяють визначити важливі етапи його розвитку і з'ясувати роль інтелігенції: "Першим, хто захопив цією справою інтелігенцію та учнівську молодь, був відомий український фольклорист етнограф Опанас Васильович Маркович (1822–1867). Його вічними помічниками стають учитель історії та географії місцевої гімназії С. Метлинський, брат відомого фольклориста і вченого А. Метлинського, та інспектор гімназії М. Мануйлович" [2, с. 222].

Розвиток українського театру, який тримався на закладених його корифеями традиціях, сприяв поширенню ідей національного відродження.

Театр корифеїв об'єднував художників, які, незважаючи на творчі розходження, тяжіли до театру високих суспільно-політичних ідей, прагнули високої акторської й режисерської майстерності. Корифеї українського театру однаково добре володіли трагедійним і комедійним жанрами. Грали здебільшого трьома мовами – українською, російською й польською. Специфічним для українського театру стало впровадження у драматичну дію народних обрядів (сватання, заручини, весілля), обрядових пісень (колядки, щедрівки, веснянки), різноманітної народної лірики, народної хореографії.

Видатні митці М. Кропивницький і М. Старицький виховали чудових майстрів, які на багато десятиліть визначили розвиток українського

театрального мистецтва: брати Тобілевичі, актор і драматург І. Карпенко-Карий, актори й режисери М. Садовський, П. Саксаганський, актриси М. Заньковецька, Г. Затиркевич-Карпинська, Л. Ліницька, М. Садовська. Вони збирались ненадовго разом, розділялися на трупи, поповнюючи свої колективи молоддю, переїжджали із міста в місто, із села в село, прагнучи пробудити демократичну свідомість українського суспільства, стверджуючи необхідність боротьби за права українського народу і його культуру. М. Заньковецька створила численні образи скривджених жінок, оспівувала народне горе, муки і надію. Стихійна сила історичних героїв М. Садовського живилася могутньою енергією українського народу. В творчості М. Старицького побутова основа поєднувалася з музикальністю, поетичністю, яскравою театральністю.

Завдяки цим діячам українське сценічне мистецтво наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. було піднесене на небачений до того щабель – вершину світової культури.

Постаті корифеїв театрального мистецтва багатогранно висвітлюються в театрознавчій літературі, проте низка архівних документів того періоду залишилися поза увагою.

Глибокому розкриттю творчих зв'язків видатних людей сприяє їхній епістолярій, який з часом перетворюється на документ епохи. Прикладом слугують листи М. Заньковецької і П. К. Саксаганського [3]. Хвилююча історія життя і людських почуттів розкриває листування М. Заньковецької та М. Садовського, яких єднали особисті сердечні стосунки, спільна праця, висока духовність, природні обдарування. Життя Марії Заньковецької від народження було пов'язане з Ніжинщиною. Талант Марусі Адамовської, майбутньої Заньковецької, визрівав у студентських гуртках і аматорських виставах [4].

М. Заньковецька була знаковою постаттю і етапом становлення українського театру: "Мало видатних українських акторів, діячів театру можуть похвастатися таким надзвичайним успіхом, який мала славна Марія Заньковецька. Хто ж бо ще міг так зворушувати душі глядачів, тримати їх у такому напруженні, заповноувати й чарувати своєю грою, як вона. Марія Костянтинівна Заньковецька, ясна зірка класичного українського театру, одна з тих великих, які в 1881–1882 році заснували в Україні перший професійний театр. Недарма ж її сучасники, видатні корифеї українського театру, знавці театральної справи, казали, що її праця на українській сцені – це безперервний триумфальний похід. Її майстерне виконання своїх ролей чарувало не лише глядачів, а й самих акторів, які грали разом з нею" [5, с. 113].

Пізнання твору, вміння зрозуміти й відчувати людську долю своїх героїнь допомагало видатній актрисі розкривати логіку їх життя,

відтворювати природність ходу думок, мовних характеристик. Видатний діяч українського театру І. Д. Рубчак писав: "... вона насамперед внутрішньо відчувала свій сценічний образ, а слово було вже закінченням цього складного й довгого психічного процесу. Дуже часто вона й не потребувала вживати отого завершення внутрішнього процесу, себто слова, – і без нього глядач добре розумів, чого Заньковенська хоче". Цей процес мислення і сьогодні – найпрофесійніша ознака, на якій базується внутрішня техніка сучасного сценічного мовлення.

М. К. Заньковецька багато працювала над звуковим виявленням внутрішнього змісту ролі. Виразні мовні засоби, дикція, вимова, мелодика, ритміка, особливо інтонація і тональна партитура були розроблені до дивовижної легкості, природності й правдивості. Голосові, його сили, гнучкості, виразності М. К. Заньковецька надавала першочергового значення. Не раз повторювала: "Може, у нього (або у неї) і є здібності до гри, але цього замало, треба розвинути голос" [6, с. 81].

Театральне мистецтво сучасної України – явище різноманітне і багатокультурне. За роки незалежності в Україні з'явилися нові театри, зростає інтерес до народного та вуличного театру. Українське драматичне мистецтво дедалі активніше інтегрується в європейський культурний простір.

Сучасна сцена надзвичайно активна, і це одна із найвиразніших прикмет, що відрізняють театр ХХ – початку ХХІ ст. від попередніх епох, коли він насамперед ілюстрував драматичний твір. Сучасний театр повертається до глибокого психологізму, наближається до людини як в залі, так і на сцені, не полишаючи ексклюзивних творчих експериментів. Соціальний статус театру, як і інтерес громадськості та публіки до нього, не тільки зберігається, але й, порівняно з іншими видами мистецтв, зростає. Сучасний театр – це живий зв'язок часів. Однією із характерних рис сучасного театру є його демократичність і гостра соціальна спрямованість. Сьогоднішній театр перестав бути мистецтвом для обраних – він говорить мовою мас, втілює складні сучасні проблеми, він міцно завоював свою глядацьку аудиторію, а творці сучасних вистав вирішують не лише суто естетичні, але і соціальні завдання. Це свідчить про те, що український театр залишається незгасним вогнищем національної культури. Національне театральне мистецтво перебуває у постійному творчому пошукові свого розвитку, що привертає увагу сучасних дослідників.

Динамічний розвиток театральнo-музичного мистецтва ХХ ст. потребує подальших досліджень. Сучасний театр кардинально змінюється. Він вбирає в себе багато елементів розважального музичного шоу, пантоміми. Запозичений у драматичного театру, він засвідчує насам-

перед опору на найвищу поезію, зразки "духовного, високоморального начала. Виникнувши внаслідок жанрової стилістичної гібридизації, синтезувавши в собі різні види мистецтва та драматичні новації ХХ ст., цей доволі перспективний напрямок сучасного музичного театру в однаковій мірі належить і театру, і музиці, і поезії" [7].

Таким чином, історія становлення та розвитку музично-театрального мистецтва на Чернігівщині насичена цікавими явищами, яскравими особистостями, а тому вимагає пильної уваги науковців.

Література

1. Самойленко Г. В. Музично-театральне мистецтво на Чернігівщині у другій половині XVII–XVIII ст. / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ, 2007. – Вип. 34. – С. 233–235.

2. Самойленко Г. В. Від аматорського до професійного театру Новгород-Сіверський театр ім. І. Уралова // Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся / відп. ред. і упор. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ, 2009. – Вип. 55. – С. 222–232.

3. Тобілевич Б. П. Марія Заньковецька і П. К. Саксаганський / Б. П. Тобілевич // Література та культура Полісся / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДПІ, 1994. – Вип. 5 : Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч України: до 140-річчя від дня народження. – С. 62–65.

4. Галабутська Г. М. Марія Заньковецька і Микола Садовський / Г. М. Галабутська // Література та культура Полісся / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДПІ, 1994. – Вип. 5 : Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч України: до 140-річчя від дня народження. – С. 57–62.

5. Нитченко Д. В. Ясна зірка українського театру (Марія Заньковецька – 1854–1934) / Д. В. Нитченко // Література та культура Полісся / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2004. – Вип. 25 : Марія Заньковецька – видатний театральний діяч України, до 150-річчя від дня народження актриси. – С. 112–122.

6. Гладишева А. О. Мовна палітра акторської майстерності М. К. Заньковецької / А. О. Гладишева // Література та культура Полісся / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2004. – Вип. 25 : Марія Заньковецька – видатний театральний діяч України, до 150-річчя від дня народження актриси. – С. 80–83.

7. Кафтанова С. А. Поетичний театр і сучасна опера / С. А. Кафтанова // Література та культура Полісся / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ, 2002. – Вип. 19. – С. 233–235.